

بررسی تکالیف زن و شوهر در قانون

جواد واعظی فر ۱ (نویسنده مسئول) سکینه واعظی کیا ۲

۱. ابواب جمعی شواری حل اختلاف استان تهران، گروه حقوق و علوم سیاسی، ایران، javadvaezi2000@gmail.com

۲. ابواب جمعی آموزش و پرورش قرچک استان تهران، گروه علوم تربیتی، ایران، Vaezikia@yahoo.com

چکیده

سابقه و هدف: دولت موظف است که تعدادی از دادگاه ها را در جهت تحکیم بنیان خانواده به کار گیرد. "دادگاه های خانواده باید در جهت تحکیم بنیان خانواده کار کنند و مجهز به کارشناسان امور اجتماعی و غیره باشند. مواد و روشها: مطالعه حاضر از نوع توصیفی تحلیلی است و پس از بررسی مفاهیم با ارائه نتایج به پیشنهادات کاربردی پرداخته شده است. روش تحقیق حاضر توصیفی و روش گردآوری اطلاعات آن، کتابخانه ای است. بدین صورت که از منابع کتابخانه ای نظیر: کتاب، مقاله، منابع خارجی و ... و آموخته های محقق استفاده شده است. یافته ها: از نظر این پژوهش خانواده از عناصر اصلی زن و مرد تشکیل شده است. خانواده یکی از مهمترین نهادهای اجتماعیست که دارای قوانینی مشخص می باشد ولی بسیاری از افراد اطلاع چندانی از این حقوق ندارند و در مواجهه با شرایط گوناگون دچار سردرگمی و مشکل می شوند. نتیجه گیری: از مباحث ایراد شده نتیجه گرفته می شود که در قانون دادگاه های خانواده تبصره ای وجود دارد که عبارت است از: قضاات دادگاه های خانواده حداقل باید چهار سال سابقه کار داشته، و متأهل باشند. به دلیل اهمیت دادگاه های خانواده این شرط استثنایی و اختصاصی است و مخصوص دادگاه های خانواده است. در دادگاه های خانواده حتماً باید یک مشاور زن، در کنار رئیس دادگاه مشغول به کار باشد.

واژه های کلیدی: تکالیف، زن و شوهر، قانون، دادگاه، خانواده.

۱- مقدمه

مهم‌ترین نهاد اجتماعی، وجود خانواده است که هر فردی در بدو تولد با آن مواجه می‌شود. مجموعه قوانین و مقرراتی که ناظر به تنظیم روابط خانواده است حقوق خانواده را تشکیل می‌دهد. حقوق خانواده اصولاً روابطی مثل ازدواج، طلاق، فسخ نکاح و مسائل مالی مربوط به آن‌ها را پوشش می‌دهد. حقوق خانواده به مجموعه قوانین و مقرراتی اطلاق می‌شود که ناظر به تنظیم روابط خانواده است [۱]. حقوق خانواده شامل سه بخش مهم است: ازدواج، طلاق و روابط والدین با فرزندان. مباحثی مانند مهریه زوجه و نفقه همسر در بحث ازدواج و مباحث جدایی و طلاق و فسخ نکاح در بخش دوم (طلاق) و مباحث مربوط به نَسَب، قرابت، نفقه اقارب، حضانت طفل و فرزندخواندگی در بخش سوم قرار دارد [۲].

روش پژوهش

روش پژوهش در این مطالعه از نظر ماهیت، کیفی و از نقطه نظر، شیوه‌ی گردآوری اطلاعات، از نوع کتابخانه‌ای-اسنادی است. روند انجام پژوهش نخست با مراجعه به منابع معتبر و مرتبط داخلی و خارجی در زمینه‌ی موضوع پژوهش انجام گرفت. پس از آن، ضمن بررسی محورهای اساسی، کلیدواژه‌ها و مفاهیم بنیادی آن گزیده شدند؛ و در ادامه به جایگاه و ارتباط مفاهیم پرداخته شد. این روش تحقیق از نوع روش تحقیق نظری است که با روش تحلیل محتوا و با رویکرد کیفی انجام گرفته است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، فیشهای برداشت شده از کتب گوناگون و از طریق مطالعه کتابخانه‌ای بوده است. قلمرو تحقیق، کلیه منابع اصلی و دست اول و همچنین منابعی بوده است که دیگران به صورت نقد در خصوص آنها تدوین نموده و به زبان‌های انگلیسی و فارسی بوده است. در این مورد محقق به سراغ منابع اولیه و وکتاب‌ها، آثار و نوشته‌های دست اولی که به طور مستقیم و غیر مستقیم به موضوع اشاره نموده رفته است. بر اساس تحلیل منابع، یافته‌های پژوهش را ارائه داده است و در نهایت این یافته‌ها را مورد بحث قرار داده است. شیوه انتخاب منابع که مبنا تحلیل قرار گرفته است، عمدتاً اصالت منبع، موثق بودن و مرجعیت نویسنده یا نویسندگان بوده است. همچنین قابلیت دسترسی به منابع نیز وجهه نظر قرار گرفته است. روش تحقیق به منظور وصول به اهداف، روش توصیفی-تحلیلی است که در آن ضمن توصیف اطلاعات جمع‌آوری شده، اطلاعات نیز مورد تحلیل قرار گرفته است. گردآوری اطلاعات با روش کتابخانه‌ای صورت گرفته است. در این روش اطلاعاتی گردآوری می‌شود که به لحاظ ماهیت کیفی اند و در کتابخانه نگهداری می‌شوند. منابع کتابخانه‌ای مورد استفاده عبارتند از کتاب، مقاله و دیگر آثار مکتوب اعم از کاغذی و الکترونیکی و بخشی از گردآوری اطلاعات در روش مذکور از طریق فیش نویسی صورت گرفته است. در شیوه پردازش اطلاعات عمدتاً از استنتاج یا استدلال استفاده شده است. برای سازماندهی هرچه بهتر تحقیق بر اساس سوالات اصلی و فرعی، ابتدا مفهوم‌شناسی موضوع و سپس تحلیل محتوا مورد بحث قرار می‌گیرد و در پایان به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری بحث می‌پردازیم.

مبانی نظری

۱) حسن معاشرت: اولین تکلیف در رابطه بین زن و شوهر حسن معاشرت است که نقش بسیار مهمی را در زندگی ایفا می‌کند.

نحوه گفتگوی زن و شوهر با هم و کلماتی که در مکالمه بین آنها به کار می‌رود، می‌تواند در عمق روح و روان آنها تأثیر گذار باشد. مثلاً اگر زنی که یک بار شوهرش دیر به منزل برگشته، به او بگوید که "چرا دیر آمدی"؟ و این حالت تحکم و حاکمیت داشته باشد، اثر منفی در روح و روان مرد می‌گذارد [۳].

اما اگر با لحنی حاکی از دلواپسی بپرسد که چطور شد دیر آمدی؟ حکایت از دلسوزی زن می‌کند. در زندگی هیچ چیزی جزئی و غیر مهم نیست. باید متوجه جزئیات مهم در زندگی باشیم. کشتی‌های بزرگی به این دلیل غرق شدند که خدمه آنها متوجه سوراخ‌های کوچک کشتی نبودند. آتش‌های بزرگ از جرقه‌های کوچک شروع می‌شوند. بهداشت کلمات مهم‌ترین مطلب در بهداشت روانی است. نظریه مذاکره در حسن معاشرت بسیار مؤثر است. نظریه مذاکره که بسیار کم‌هزینه است در تمامی دنیا و در تمامی زمینه‌ها پذیرفته شده است. مذاکره در زندگی نقش بسیار مهمی دارد. صبر در ایجاد حسن

معاشرت خیلی مهم است. یکی از اندیشمندان می‌گوید: "کسانی که در زندگی دارای صبر نیستند بدبخت هستند. صبر و حوصله آخرین کلیدی است که در مشکلات را خواهد گشود [۴]

۲ (معاضدت (ریاست شوهر بر خانواده):

طبق قانون زن و شوهر مکلفند که در تشدید مبانی خانوادگی با هم معاضدت داشته باشند. ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی می‌گوید: در روابط زوجین ریاست خانواده از وظایف شوهر است [۵].

۳ (وفاداری: هر تشکیلاتی برای بقای خود نیازمند حداقل وفاداری و صمیمیت است. ترک زوج یا زوجه از منزل به منزله فراموشی تعهداتی است که در آغاز ازدواج به یکدیگر سپرده اند. زوجین باید قابلیت پاسخ گویی به مسؤولیت و مشکلات طرف مقابل را داشته باشند. مهم ترین وظیفه زن در زندگی، ایجاد آرامش [۶]

خداوند در دو جا از آرامش سخن گفته است:

الف (یاد خدا موجب آرامش دل هاست. ب) زنان را خلق کردم تا شما مردان در کنار آنها آرامش بگیرید [۷].

مسائل شغل همسر

طبق قانون اگر زوجه شغلی مغایر با شئون انتخاب کند، زوج می تواند مانع اشتغال او شود. زوج نیز باید شغلی مناسب شئون انتخاب کند و گرنه زوجه حق ممانعت دارد. از آنجا که در روابط خانوادگی، تنها حیثیت مشترک زن و مرد مطرح است، لذا زن و مرد نباید شغلی مغایر با شئون خانوادگی همسر خود انتخاب کنند [۸].

چرا برخی مشاغل مخالف شئون محسوب می‌شود؟ در قانون، اصلی به نام اصل قانونی بودن جرم و مجازات وجود دارد. هر چیزی که در قانون، جرم تلقی می‌شود و برای آن مجازات تعیین کرده اند، مغایر شئون خانوادگی است.

اگر یکی از زوجین، شغلی مغایر با شئون خانوادگی انتخاب بکند دادگاه اقداماتی را علیه او انجام می دهد، از جمله اینکه: اگر باز گرداندن مرد به جایگاه واقعی خود میسر باشد، دادگاه او را با این کار الزام می‌کند، اما اگر الزام دادگاه ممکن نبود زن می تواند تقاضای طلاق کند. اجازه اشتغال زن در خارج، از حقوق مرد است. زن می تواند با شرط ضمن عقد این حق را بر مرد اعمال بکند و زمان عقد، حق اشتغال را از مرد بگیرد [۹]

نفقه

زن مستحق نفقه است و فقط در یک صورت این حق از او سلب می‌شود و آن زمانی است که زن ناشزه به حساب بیاید، یعنی تمکین عام و خاص نداشته باشد. چنانچه دادگاه نشوز زن را ثابت کرد حق نفقه از او سلب می‌شود. حضانت فرزندان نکته دیگری است که در آثار غیر مالی نکاح درباره آن بحث می‌شود [۱]

امتیازات حقوق زن در قانون مدنی عبارتند از:

۱) حق زن در تعریف دارایی خود: طبق ماده ۱۱۱۸ زن دارای استقلال اقتصادی است و می تواند به هرگونه دارایی خود را تصرف کند و این دارایی با اخذ نفقه منافاتی ندارد.

۲) حق زن در استفاده و اعمال شروط ضمن عقد: برابر ماده ۱۱۱۹ قانون مدنی، زن به هنگام عقد می تواند هر شرطی را که مخالف مقتضای ذات عقد نباشد بر مرد اعمال کند.

۳) حق فسخ نکاح در صورت جنون مرد (ماده ۱۱۲۱): جنون به سه دسته جنون آنی، ادواری و مستمر، تقسیم می‌شود. قانونگذار می‌گوید تفاوتی بین جنون مستمر یا ادواری نیست [۲]

۴) حق زن در طلاق رجعی: در طلاق رجعی زن و شوهر باید به مدت سه ماه در یک منزل سکونت داشته باشند و مرد به زن نفقه بدهد؛ در این شرایط، در صورت فوت مرد، زن ارث می برد. چنانچه در این ایام مرد بخواهد زن دیگری اختیار کند حتماً باید با اجازه همسر اول یا دادگاه باشد. در ایام عده، مرد نمی تواند با خواهر زن ازدواج بکند و زنا در این دوره، زنا محسنة محسوب می‌شود. زن می تواند تمام وظایف زوجیت را که منافاتی با ماهیت طلاق ندارد انجام بدهد. فلسفه این امر در قرآن این است که خداوند می فرماید: شما نمی دانید شاید خداوند خیری دیگر پدید آورد [۳].

۵) حقوق دیگر: اگر زنی فوت کند و اولادی نداشته باشد به همسرش ۱/۲ ارث می رسد و اگر اولاد داشته باشد ۱/۴ ارث می برد. اگر مردی فوت کند و اولاد نداشته باشد به زن ۱/۴ ارث می رسد و اگر اولاد داشته باشد ۱/۸ ارث می رسد. اگر مردی فوت کند و چند تا زن داشته باشد ۱/۸ به همه آنها به طور مساوی ارث می رسد و اگر اولاد نداشته باشد ۱/۴ به آنها ارث می رسد.

اگر صفت خاصی در یکی از طرفین شرط شده باشد اما پس از عقد، فقدان وصف منظور شود، طرف مقابل حق فسخ خواهد داشت؛ مثلاً صفت پزشک برای مردی که پزشک نیست. البته زن می تواند از حق فسخ خود بگذرد اما مطالبه خسارت به قوت خود باقی است. خانواده ها می توانند اوصاف ذکر شده را ثبت کرده تا در صورت وقوع مشکل پس از ازدواج از حق فسخ استفاده کنند [۴]

امتیازات حقوق زن در قانون مدنی

قانون مدنی، برای زنان امتیازاتی قایل شده است که عبارتند از:

- ۱) استحقاق نیمی از مهریه قبل از عروسی در صورت وقوع طلاق.
- ۲) حق زن در مهریه ازدواج موقت: در ازدواج موقت اگر مهریه تعیین نشود عقد باطل است.
- ۳) حق زن در مسأله فسخ نکاح: طلاق در دست مرد است، ولی در فسخ، این طور نیست و حق مشترک است، به محض اینکه شرایط فسخ ایجاد شد حق نیز ایجاد می شود.
- ۴) حق زن در مسأله نفقه: این حق به محض عقد محقق می شود.
- ۵) حق زن در انتخاب محل سکونت: با شرط ضمن عقد زن می تواند حق سکونت را از آن خود کند.
- ۶) حق زن در ترک منزل شوهر در صورت خوف از ضرر جسمی، مالی یا شرافتی: زن بدون اجازه شوهر نمی تواند خانه شوهر را ترک کند [۵]

اما براساس ماده ۱۱۱۵ قانون مدنی گاهی اوقات حق دارد که بدون اجازه شوهر منزل را ترک کند. مثلاً هر چند خروج از کشور نیاز به اجازه مرد دارد اما زنی که مستطیع شده است و می خواهد به حج تمتع برود، می تواند بدون اجازه شوهر، خانه را ترک نماید.

- ۷) حق زن در استفاده از حق حبس: تا زمانی که مرد مهریه زن را پرداخت نکرده است زن می تواند برابر ماده ۱۰۸۵ قانون مدنی از انجام وظایف زناشویی خودداری کند. حتی در این صورت نیز مرد باید نفقه را پرداخت کند [۶]

عیوب

عیوب چند قسم است: یا مختص مرد است یا مختص زن و یا عیوب مشترک است. عیوب مشترک، مثل جنون در زن و یا مرد، البته جنون باید قبل از عقد باشد و در این صورت به هر دو طرف حق فسخ نکاح داده شده است [۷]

ماده ۱۱۲۸ قانون مدنی می گوید: اگر مرد یا زنی خود را واجد صفاتی معرفی کنند که پس از عقد، فقدان آن مشخص شود این امر تدلیس نام دارد و از موجبات فسخ نکاح است.

در مورد ناتوانی جنسی مرد، زن می تواند مانند سایر موارد فسخ نکاح، بلافاصله با جنبه اعلامی، قضیه را بیان کند و پس از یک سال مراجعه به دادگاه و پزشکی قانونی در صورت عدم درمان مرد، دادگاه فسخ نکاح را اعلام می کند. اگر زنی قبل از عقد و یا مدتی پس از زندگی با شوهر از این عیب مطلع شده باشد نمی تواند از حق فسخ استفاده کند و حتماً باید به دادگاه مراجعه کند و تقاضای طلاق بدهد [۸]

وحی و سنت نبوی اساساً جدایی ناپذیرند؛ آنچه در کتاب خدا بر پیغمبر نازل شده است با تبلیغ در جامعه گسترش می یابد و هر چه پیغمبر اکرم (ص) برای مردم می گوید، به حکم «ما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی» مورد تأیید و حمایت خداوند جهانیان است [۹]

بر اساس سنت قطعی تمام مذاهب اسلامی، ازدواج نهاد مقدسی است که سیره رسول خدا(ص) بر آن تأکید بسیار دارد. روایات زیادی از پیامبر در مجامع و منابع روایی شیعه و اهل سنت وارد شده است که به تعدادی از آنها اشاره می‌کنیم. پیامبر(ص) فرمود: «ما بنی فی الاسلام احب الی الله عز و جل من التزویج؛ هیچ نهادی محبوب تر از ازدواج نزد خداوند بزرگ نیستیم» [۲]

نیز فرموده اند که هر کس ازدواج کند نصف دینش را حفظ نموده، ازدواج کنید که در روز قیامت به شما مباحثات می‌کنم و تأهل گزینید که روزی رسان تر است. از علی(ع) روایت شده است: ازدواج کنید که سنت رسول خداست و همو فرمود: هر کس خواهد از سنت من پیروی کند ازدواج کند و فرزند بخواهد [۱]

امام صادق(ع) در پاسخ سؤالی که از رفتار شخصی پرسیده بودند که عبادت می‌کند و غذا و زن و بوی خوش را کنار گذاشته مرقوم فرمود: زن داشتن سنت رسول خدا بود و همواره گوشت و عسل میل می‌فرمود [۳]

دستورهای اخلاقی چون گذشت و مهرورزی اساس و بنیاد خانواده را تشکیل می‌دهد. سست شدن بنیاد خانواده نیز دورنمای آینده بشر و ارزش‌های انسانی را تار و میهم می‌سازد. بر اساس این واقعیت است که گفته‌اند: سست شدن بنیان خانواده در قرن حاضر تهدیدی برای آینده بشریت و ارزش‌های انسانی است [۵]

پیامبر اکرم(ص) همچنان که خود مهربان بود و بر مهربانی مردان مؤمن با زنان تأکید می‌ورزید، همچنان زنان مؤمن را به خوش رفتاری و خوش خویی با همسران شان فرامی‌خواندند و زنان را موظف می‌ساختند که به خواسته‌های مشروع شوهران شان گردن نهند و بر کمبودها و نداری آنها صبور باشند. نیز خویشتن را برای شوهران شان بیاریند و با شوهران شان حسن سلوک داشته باشند [۶]

این پس‌پدران حق ندارند سر خود هر تصمیمی که می‌خواهند بگیرند و دختران را به هر کس که دل خودشان می‌خواهد شوهر دهند. روایت فوق که از ابن عباس نقل شده و در منابع اهل سنت وارد شده، مورد توجه و استناد فقیهان شیعه نیز قرار گرفته است. وقتی خنساء دختر خدام ابن خالد انصاری پیش پیغمبر می‌آید و از اینکه پدرش در امر ازدواج وی با او مشورت نکرده و وی را به عقد کسی که او را دوست ندارد در آورده است، حضرت فرمود: امرک بیدک؛ اختیار با خودت هست» نظیر این روایت در منابع حدیثی مکرر آمده است. حضرت محمد(ص) به صورت مطلق فرمود:

لا تنکحوا النساء حتی تستأمروهنّ فإذا سکتن فهو اذنهنّ؛ زنان را پیش از اینکه با خودشان رایزنی کنید شوهر ندهید. هر گاه از آنان در مورد خواستگاران شان نظر خواستید و سکوت کردند، سکوت علامت رضایت است [۷]

سیره عملی پیامبر بر این استوار بود که رضایت دختر شرط صحت عقد است. در تاریخ بر این نکته تصریح شده است که قبل از حضرت علی(ع) چند تن از بزرگان صحابه به خواستگاری حضرت فاطمه(س) رفتند ولی هر بار که پیامبر نظر حضرت زهرا را جویا شد، وی نپذیرفت. اما وقتی حضرت علی به خواستگاری آمد حضرت محمد فرمود: علی، پیش از تو کسانی به خواستگاری او آمده بودند اما دخترم نپذیرفت. بگذار بینم وی چه می‌گوید. سپس به خانه رفت و به دخترش گفت: علی تو را از من خواستگاری کرده است. تو پیوند او را با ما و پیشینه او را در اسلام می‌دانی و از فضیلت او آگاهی. زهرا(س) بی آنکه چهره خود را برگرداند خاموش ماند. پیغمبر چون آثار خشنودی را دید گفت: الله اکبر، خاموشی او علامت رضاست [۸]

به این ترتیب رضایت زن برای ازدواج و ابراز آن از مسلمات سیره نبوی است. هر چند اظهار و اعلام رضایت با سکوت نیز پذیرفته است. لحاظ رضایت زن هم برای اعراب جاهلی (که زنان را به ارث می‌بردند و گاهی نیز می‌ربودند)، کار ساده‌ای نبود، همچنان که اکنون در برخی جوامع اسلامی (که اسیر سنت‌های قبیل‌ای هستند) به رضایت دختر چندان اهمیت نمی‌دهند. متأسفانه برخی افراد ناآگاه و مغرض این رسوم غلط مسلمانان را به اسلام و پیغمبر روشن اندیش منتسب می‌نمایند [۹]

رسول گرامی(ص) بر رعایت مسائل طلاق به حدی بود که طلاق عبدالله بن عمر را به این دلیل که زنش را در عادت ماهیانه طلاق داده بود باطل اعلام فرمود و به او دستور داد که دوباره با همسرش ارتباط برقرار کند [۱۰].

بحث و نتیجه گیری

از مباحث فوق نتیجه گرفته می شود که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تنها قانون اساسی دنیا است که در مقدمه آن به مسأله خانواده پرداخته شده است. اصل ۱۰ قانون اساسی می گوید: "خانواده، واحد بنیادین جامعه و مرکز اصلی رشد و تعالی انسان هاست. کلیه قوانین، مقررات و برنامه ریزی های کشور باید در راستای ارتقا و استحکام بنیان خانواده باشد. در علم حقوق، هر کلمه ای متضمن اندیشه است، هنگامی که مسأله ای به عنوان بنیادین در قانون اساسی مطرح می شود، به این معنی است که باید در بنیادی ترین مقطع و در برنامه های توسعه، مد نظر سیاستگذاران نظام چه در مرحله اندیشه و فکر و چه در مرحله اجرا و عمل قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- [۱] ابن قدامه مقدسی، الشرح الکبیر، در ابن قدامه، المغنی، چاپ افست بیروت ۱۴۰۳/۱۹۸۳.
- [۲] ابوالقاسم خویی، مستحدثات المسائل، قم ۱۴۰۱.
- [۳] احمد بن محمد مهدی نراقی، مستند الشیعه فی احکام الشریعه، قم ۱۴۱۹.
- [۴] امام خمینی، رساله توضیح المسائل، تهران ۱۳۹۲ ش.
- [۵] حسن امامی، حقوق مدنی، تهران ۱۳۹۳ ش.
- [۶] جعفر بن حسن محقق حلّی، شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ صادق شیرازی، (تهران) ۱۴۰۹.
- [۷] جیمز نورمن دلریمپل اندرسون، تحولات حقوقی جهان اسلام، ترجمه فخرالدین اصغری، جلیل قنواتی، و مصطفی فضائی، قم ۱۳۹۶ ش.
- [۸] حسن بن یوسف علامه حلّی، تذکره الفقهاء: منشورات مکتبه الرضویه لاحیاء الآثار الجعفریه.
- [۹] حسین صفائی و اسدالله امامی، حقوق خانواده، تهران، ۱۳۸۲ ش.